

НАУКОВА СПРОБА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ**SCIENTIFIC ATTEMPTS TO DEFINE THE NOTION OF CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF OFFENSES WHICH WERE COMMITTED ON THE OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE**

Сиводєд І.С., к.ю.н.,

докторант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

*Інститут права імені князя Володимира Великого Межрегіональної академії управління персоналом,
начальник відділу Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері
Офіс Генерального прокурора України*

Збройна агресія Російської Федерації проти України, анексія Автономної Республіки Крим, утворення злочинних організацій «ДНР» і «ЛНР» стало передумовою запровадження в Україні особливого періоду. У період збройного конфлікту, на відміну від мирного часу, масового характеру набули вчинення правопорушень на окупованій території України.

Мета статті полягає у вивченні особливостей побудови криміналістичної класифікації правопорушень, які вчинені під час особливого періоду, з'ясування криміналістичних елементів, таких як: місце, час та конкретні умови вчинення правопорушень у бойових та небойових обставинах їх вчинення до цивільних осіб та особового складу Збройних Сил України.

Реалізація тактичних дій військових підрозділів під час оборони стратегічних об'єктів на сході країни або нападу з метою знищення противника, здійснюється з реальною загрозою життю військовослужбовців та цивільних осіб. Загибель військовослужбовців здебільшого є результатом застосування засобів ураження по особовому складу Збройних Сил України.

В умовах ведення війни злочинні організації «ДНР» і «ЛНР» та збройні сили Росії вибирають все більш витончені способи нападу на позиції Збройних Сил України та умисно вчиняють терористичні акти, порушують закони і звичаї війни, що поєднані з вбивствами військовослужбовців, цивільних осіб, викрадення та пошкодження їх майна.

З часу анексії Автономної Республіки Крим та неприхованої агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях, починаючи з 2014 року (в порівнянні з минулими роками) рівень смертності військовослужбовців та цивільних осіб зріс у сотні разів та уже станом на 24.08.2022 року за офіційними даними Міністерства оборони України бойові втрати військових та цивільних осіб склали 26 528 чоловік. Загинули внаслідок бомбардування та обстрілів з артилерійських установок близько 350 дітей та більше 500 жінок. Європейський Союз прийняв 7,5 мільйонів українських біженців, ще 1,5 мільйони наших громадян виїхали до Америки, Канади, Австралії, Англії та інших країн. Фактично усі демократичні країни протягнули руку допомоги нашій країні.

Ключові слова: криміналістична класифікація, кримінальна ситуація, особливий період, війна, воєнно-політична обстановка, бойове завдання, бойові дії, диверсійно-розвідувальна група, бойові та небойові безповоротні втрати особового складу військових та цивільних осіб.

The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the formation of criminal organizations «DPR» and «LPR» became a prerequisite for the introduction of a special period in Ukraine.

During the armed conflict, in contrast to peacetime, cases of killings of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other military formations became widespread.

The idea of the article is to study the circumstances of the killing of servicemen during a special period, to clarify the forensic elements of the crime, such as: place, time and specific conditions of combat and non-combat irreversible losses of personnel during the anti-terrorist operation and military tasks composition of the Joint Forces.

The implementation of tactical actions of military units during the defense of strategic objects in the east of the country or an attack to destroy the enemy, is carried out with a real threat to the lives of servicemen. The deaths of servicemen are mostly the result of the use of means of destroying military personnel.

In the context of a hybrid war, the criminal organizations «DPR» and «LPR» choose increasingly sophisticated methods of attacking the positions of the Armed Forces of Ukraine and deliberately commit terrorist acts, violate the laws and customs of war, combined with the premeditated murder of servicemen.

Since the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the undisguised aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions, since 2014 (compared to previous years) the death rate of servicemen has increased hundreds of times and as of April 14, 2017 according to official data of the Ministry of Defense were 2652 servicemen of law enforcement agencies of Ukraine (Armed Forces of Ukraine, National Guard of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, Security Service of Ukraine).

Key words: criminal situation, trace picture, special period, military-political situation, combat mission, combat operations, sabotage and reconnaissance group, combat and non-combat irreversible personnel losses.

Зранку 24 лютого 2022 року війська Російської Федерації розпочали повномасштабні військові дії проти держави Україна. Реагуючи на вказані військові дії Президент України видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», зазначивши, що у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації (надалі – РФ) проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні вводиться воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 [1].

Крім цього, Президентом та Верховною Радою України прийняті необхідні законодавчі акти, для забезпечення діяльності органів державної влади та її громадян, зокрема Указ Президента України «Про загальну мобіліза-

цію», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про основи національного спротиву», Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Частина території Харківської, Херсонської, Запорізької та інших територій були захоплені та окуповані військами РФ. З березня 2022 року на цих територіях України були встановлені тимчасові адміністрації з кола колаборантів, які перейшли до співпраці на боці окупаційних військ [2].

Зазначається, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини й громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Крім

того, можуть також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України» Про правовий режим воєнного стану».

Одним із проявів цієї негативної тенденції на тимчасово захоплених терористичними угрупованнями та військами РФ частини міст України є значне зростання злочинності в цілому, і збільшення, зокрема, особливо тяжких злочинів проти особи, кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти власності, тощо, таких, як умисні вбивства, зґвалтування, розбійні напади, крадіжки, вимагання, незаконне заволодіння транспортним засобом та інші. Слідчі та прокурори, які були змушені евакуюватися з тимчасово окупованих територій продовжили фіксувати відомі їм правопорушення в порядку ст. 214 КПК України, але повноцінне розслідування у розумінні КПК, фактично у провадженнях було призупинено з відповідних причин [3, 4].

Так, кількість зареєстрованих вбивств під час проведення бойових дій за останні 8 років в Україні збільшилося майже втричі. Найбільше їх вчинялося в період 2014-2016 років, коли відбувся наступ військ Російської федерації спільно з незаконними збройними та воєнізованими формуваннями так званих «ДНР» та «ЛНР» в містах Донецьк, Маріуполь, Курахове, Іловайськ, Дебальцево та інші. В цей час у ході бойових дій загинули понад 2 тис. військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Служби безпеки України [5]. Військовою прокуратурою зареєстровані кримінальні провадження, але огляд місця події та експертні дослідження потерпілих осіб не проводилися, місце знаходження понад 600 осіб по теперішній час не встановлено. З лютого 2022 року різко зросло вчинення правопорушень усіх категорій. До деокупації території України частину правопорушень слід відносити до латентного рахунку. Понад 2300 осіб особового складу перебувають у полоні бойовиків, військовослужбовців РФ та їх стан правоохоронним органам України не відомий.

Особливу тривогу викликає зростання правопорушень на окупованих територіях відносно цивільних осіб, з досліджених правопорушень встановлено, що 27% цих злочинів вчиняються в результаті вживання військовослужбовцями РФ, бойовиками так званих «ДНР» та «ЛНР», ПВК «Вагнер» алкогольних та наркотичних засобів, 96% вчиняються з використанням автоматичної вогнепальної зброї, в декілька сот разів зросла кількість групового насильства жінок з боку вказаних осіб. Неподібно випадки умисних вбивств, які пов'язані з прихованням трупу, імітації смерті у ході бойових подій та інше. У той же час, розкриття й розслідування цих правопорушень становить для органів слідства та прокуратури серйозні труднощі. При цьому, для виконання задуманого правопорушення зазвичай не потрібен додатковий час на його підготовку, вчинення та приховання слідів злочину, не залучаються особи, які пройшли спеціальну підготовку, бойовики та військовослужбовці РФ швидко залишають район проведення бойових дій, або переходять до інших бойових позицій, що ускладнює розслідування правопорушень. Все це створює значні труднощі на шляху їх розслідування. До цього слід додати недостатню кількість, а до останнього часу по деяких видах ще й відсутність наукових розробок і практичних рекомендацій, що враховують специфіку розслідування окремих категорій правопорушень, які вчиняються під час військових (бойових) дій, або після їх завершення.

В науці криміналістики зазначається, що криміналістична класифікація правопорушень є основою для утворення криміналістичних характеристик правопорушень

та будови системи окремих криміналістичних методик з їх розслідування. Проблема наукового обґрунтування класифікації окремих видів правопорушень у науці криміналістиці у 80-х, 90-х роках минулого століття видатними вченими та науковцями України приділялося значна увага. Вагомий внесок у побудову класифікаційних ознак різноманітних правопорушень зробили такі вчені, як професори Бахін В.П., Волобуєв А.Ф., Зелінський А.Ф., Кузьмичов В.С., Колмаков В.П., Коновалова В.С., Образцов В.А., Панов М.І., Погорецький М.А., Саїнчин О.С., Тищенко В.В., Шепітько В.Ю. та інші. Проте, комплексного вивчення внутрішніх процесів, що детермінують розробку основ класифікації правопорушень у вітчизняній криміналістиці, не проводилося.

Історія розвитку криміналістики свідчить, що в перших роботах за криміналістичною методикою було прийнято класифікацію правопорушень зі змішаними основами, як система окремих криміналістичних методик, яка будувалася на основі кримінально-правової класифікації: за родом та видом злочину, але при цьому використовувалася й інша основа для класифікації (криміналістична) – спосіб вчинення злочину.

У науці криміналістиці існує методологічний підхід, що дозволяє також виділяти загальні закономірності як при вчиненні, так і при розслідуванні поодиноких та серійних (багатоепізодних) правопорушень. В основу такого методологічного напрямку покладено принцип системно-діяльнісного підходу до дослідження об'єкта, що розглядається.

Діяльнісний підхід у вивченні пізнавальних об'єктів характеризується у філософії та психології як найважливіший методологічний принцип, а проблеми діяльності все більше виявляють міждисциплінарний, комплексний характер, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження і як пояснювальний принцип. З цих позицій, у криміналістиці, професором Колмаковим В.П., пропонувалося виділити та дослідити такі її основні об'єкти: 1) діяльність із вчинення окремих та множинних правопорушень; 2) діяльність з розслідування правопорушень [6, с. 145].

Зазначений підхід дозволяє:

– по-перше, розглядати правопорушення і розслідування як різнопланові, протиборчі, антагоністичні форми та види людської діяльності, що мають різні цілі (у злочинця – досягти злочинного результату і залишитися не викритим, уникнути відповідальності; у слідчого – виявити злочин, пізнати обставини події, що розслідується, встановити осіб, які вчинили це правопорушення, і довести їх винність), але загальні закономірності, що відображаються на її процесі та результаті, загальні структурні елементи;

– по-друге, оскільки сама діяльність є системною освітою, продуктивно використовувати системно-структурний і системно-функціональний аналіз з метою виявлення закономірностей взаємозв'язку між її елементами, ступеня її складності і спрямованості [6, с. 177].

Тищенко В.В., розглядає діяльнісний підхід у криміналістиці та практиці розслідування, з точки зору з'ясування змісту поняття діяльності у філософії та психології. В основу висловлюваної ним точки зору із зазначених позицій філософські категорії визначали діяльність як форму «активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільну зміну та перетворення на користь людей», як «активність суб'єкта, спрямована на об'єкти або на інших суб'єктів. ...», як «спосіб активного впливу людини на навколишній світ і на самого себе для забезпечення задоволення своїх потреб» [7].

Психологи розглядають діяльність як сукупність дій, об'єднаних спільною метою і виконують певну функцію, внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність людини, регульовану усвідомлюваною метою, активну взаємодію людини з середовищем, в якому вона досягає

поставленої мети, що виникла у нього внаслідок появи певної потреби. У цьому сенсі не можна не погодитися, що в основі діяльності людини лежать її особисті чи суспільні потреби, які є внутрішнім спонукачем її активності. Процес реалізації та досягнення поставленої мети, використання відповідних методів, прийомів та засобів у вирішенні конкретних завдань характеризує практичну (фізичну, зовнішню) діяльність особи або групи осіб.

Така діяльність характерна для осіб, у свідомості яких домінують певні мотиви, а цілі, що ставляться, нібито позбавлені безумовного кінцевого результату. Так, корисливі мотиви, мета матеріального збагачення постійно підштовхують злочинця до вчинення нових правопорушень, який при цьому не тільки не допускає думки про зниження свого рівня життя, а й знаходить нові стимули для продовження, інтенсифікації злочинної діяльності.

У кримінології виділяють різні типи злочинців залежно від їх антисоціальної спрямованості, стійкості, «занедбаності» та інших ознак. У криміналістичному плані безумовний інтерес представляє типологія злочинців і скоєних ними правопорушень за антигромадською спрямованістю. У цій типології, зокрема, О. С. Саїнчин виділяв осіб, які вчинили умисні насильницькі та корисні злочини [8].

Зробивши спробу класифікувати, з погляду криміналістики, раніше ми зробили спробу класифікувати правопорушення з огляду на умисні вбивства, але вважаємо, що її можливо застосувати до всіх правопорушень, які вчинені на окупованих територіях та необхідним цей процес розпочати з опису особи правопорушника [8, 9].

Відповідно до особливостей особи, можливо правопорушення класифікувати на такі, що вчиняються:

1 На ґрунті задоволення власних психічних та корисних задовольень:

1. особистостями із прихованими психічними аномаліями, поєднані з різними формами порушення психіки (військовослужбовці РФ);

2. індивідами з явно вираженими психічними захворюваннями, поєднані з різними формами порушення психіки (військовослужбовці РФ);

3. особами, які вчиняють правопорушення виходячи з спрямованості наміру (корисливість, помста, несприйняття України як держави і т.п.);

4. громадянами України, які перейшли на бік окупантів (колоборанти), співпрацюють з їх окупаційною владою та вступили до збройних сил РФ.

II. Раніше засудженими, що вчинені:

а) особами, раніше засудженими за вчинення правопорушень;

б) раніше засудженими за вчинення корисно-насильницьких правопорушень;

в) особами, раніше засудженими за вчинення хуліганства чи правопорушень проти особи;

г) нетиповими особами з благополучними характеристиками заради психологічного та корисного задоволення.

III. Відповідно до вікових та статевих характеристик правопорушення класифікуються на такі, що вчиняються:

а) чоловіками та жінками; б) дорослими; в) неповнолітніми.

IV. Відповідно до кількості учасників правопорушення вчиняються:

а) поодинокі; б) групою осіб; в) обмеженою злочинною групою; г) у складі військових підрозділів РФ.

V. Метою вчинення є:

а) із прямим наміром (умислом); б) з непрямим наміром (умислом).

VI. За ознакою зв'язку правопорушника з вчиненими діями:

а) особами, які раніше мали наміри до вчинення правопорушення; б) особами, які використали період проведення бойових дій для власного збагачення;

в) особами, які раніше не мали намірів до вчинення правопорушення, але скористалися періодом окупації для вчинення правопорушення з помсти, користі і т.п.

VII. За віковими та статевими ознаками жертв, правопорушення вчиняються:

а) щодо дітей обох статей; б) щодо підлітків обох статей; в) щодо дорослих обох статей; г) щодо людей похилого віку обох статей; д) щодо осіб, які займають певне службове становище; е) щодо осіб, які працюють у комерційних структурах, або мають великі суми коштів.

VIII. Відповідно до особливостей мотивів, правопорушення вчиняються:

а) пов'язані з корисливою метою; б) пов'язані з хуліганськими спонуканнями; в) пов'язані з псевдокорисливою метою; г) пов'язані з метою ревнощів, помсти; д) пов'язані зі змішаною хулігансько-корисливою метою; е) ритуальні вбивства полонених та цивільних осіб; ж) катування; з) без додаткової мотивації.

IX. За способами та знаряддям вчинення правопорушення вчиняються:

а) шляхом завдання ударів колюче-ріжучими предметами; б) шляхом завдання ударів іншими предметами; в) шляхом завдання ударів руками і ногами; г) удушення безпосередньо пальцями рук; д) удушення за допомогою предметів (косинка, шарф, ремінь тощо); е) удушення за допомогою поміщення до рота предметів (кляп і т.д.); ж) удушення шляхом повішення; з) вогнепальною, холодною зброєю та вибуховими речовинами; і) утоплення; к) різноманітних отруєння (отрути, газу, харчові алкалоїди) л) спалення; м) змішаним способом та знаряддями.

X. За способом приховування правопорушення ховаються шляхом:

1. неправдивих показань та надання хибного алібі;

2. приховування знарядь правопорушення; 3. використання місця та часу вчинення злочину; 4. приховування трупа військового, полоненого, цивільної особи або його частин та предметів, що належали жертві; 5. переїзд правопорушника до іншого місця після його вчинення; 6. розчленування трупа; 7. знищення або приховування інших слідів правопорушення, які могли бути доказами; 8. маскування правопорушення під нещасний випадок або результат бойових дій (наприклад бомбардування, знаходження речей, які вільно знаходяться на території, що не охороняється; 9. змішані методи.

XI. За місцем вчинення правопорушення вчиняються:

1. у приміщенні; 2. на відкритій місцевості. 3. у транспорті.

XII. Відповідно до кількості правопорушень, які вчиняються однією або декількома особами:

1. поодинокі; 2. повторні; 3. у складі військового підрозділу.

XIII. Відповідно до мети вчинення правопорушення:

1. з метою заволодіння певними цінностями; 2. з метою приховування іншого правопорушення; 3. з метою припинення чи недопущення шкідливих наслідків для правопорушника; 4. із задоволення сексуальної агресії.

XIV. Поєднанні з іншими правопорушеннями:

1. із зґвалтуванням; 2. із задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; 3. з розбещенням неповнолітніх; 4. з насильницьким мужоложством; 5. з завданням різноманітних тілесних ушкоджень іншим особам; 6. із застосуванням вогнепальної, холодної зброї та вибухових речовин.

XV. Вчинення правопорушення, виходячи з демографічних та соціальних особливостей проживання особи правопорушника та потерпілого вчиняють:

1. міські жителі; 2. жителі сільських регіонів; 3. іноземці (найманці, наприклад ПВК «Вагнер»); 4. робітники; 5. службовці; 6. учні; 7. не працюючі, які ведуть парази-

тичний спосіб життя; 8. пенсіонери; 9. військовослужбовці РФ; 10. бойовики так званих злочинних та терористичних організації «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» або «ДНР» та «ЛНР».

Висновки. Виконуючи завдання статті 2 Кримінального процесуального кодексу України щодо швидкого, повного, всебічного розкриття і встановлення осіб винних у вчиненні правопорушення, необхідно враховувати кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні особливості обставин кожного з них. Беззаперечно, в основі побудови методики розслідування лежать особливості побудови та осмислення елементів криміналістичної класифікації правопорушень. Наукою криміналістикою розроблені досить повні методичні характеристики

напрямів їх побудови у різних слідчих ситуаціях з використанням певних алгоритмів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Треба враховувати певну обстановку вчинення та можливого специфічного об'єкта та суб'єкта (цивільні особи та спеціальні суб'єкти – військовослужбовці), а також обставини в особливий період – війни. Крім цього вважається, що при проведенні окремих слідчих дій при розслідуванні треба враховувати, що діяльність слідчого проходить в специфічних умовах розслідування (бойова обстановка, малий час для огляду місця пригоди), для чого потрібно розробити окремий алгоритм дій слідчого за умов новітніх технічних та організаційно-тактичних прийомів фіксації слідів правопорушення та встановлення доказів у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Особливий період в Україні діє – Верховний Суд. MeDoc. URL: <https://medoc.ua/blog/osoblivij-period-v-ukrani-di-verhovnij-sud>.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 06.03.2021).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України № 4651-VI від 13.04.2012 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення 06.03.2021).
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Науково-практичний%20коментар%20Кримінального%20кодексу%20України.pdf> (дата звернення 06.03.2021).
5. Втрати військових, цивільних осіб, представників силових структур внаслідок російського вторгнення в Україну. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80_%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83 (дата звернення 06.08.2022).
6. Колмаков В.П. // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3 : К – М. – 792 с.
7. Тищенко В.В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали IV Міжнар. «круглого столу» / НУ ОЮА [та ін.]. – Одеса, 2016. – С. 108–111.
8. Саїнчин О. С., Сиводед І.С. Умисні вбивства військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій (кримінально-правовий, кримінальний процесуальний та криміналістичні аспекти): монографія / О. С. Саїнчин, І. С. Сиводед. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 470 с.
9. Сиводед І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій. Дис. вчен. степ. к. ю. н.: (12.00.09). – Київ: [б. і.], 2021. – 22 с.